

Ante Sekulić

HRVATI IZ JUŽNOUGARSKIH PODRUČJA U GODINAMA OD 1918. DO 1920.

Na temelju arhivskih vrela i literature objašnjava se položaj i djelovanje Hrvata u južnougarskom području od 1918.-1920.

Ovaj prilog temelji se na arhivskoj građi, dnevnom tisku na hrvatskom, tisku na mađarskom i srpskom jeziku, te na knjigama i raspravama na njemačkom jeziku, zatim na vlastitim bilješkama i kazivanjima sudionika zbivanja, ponajprije na svjedočanstvima Blaška Rajića, Lajče Budanovića, Josipa Diđe Vukovića, Gavre Čovića, Ivana Ivkovića Ivan-dekića i članova vlastite obitelji (djeda Antuna, strica Jakova i oca Šime) te znanaca.¹

Iz *Vatikanskog arhiva* pomažu spisi o ustrojstvu Apostolske administrature Bačke i imenovanju Lajče Budanovića biskupom, korespondencija o nizu pitanja o odnošajima nadbiskupije u Kalači (Kalocsa) i nove crkvene pokrajine u Bačkoj.² - Zatim *Arhiv generalne kurije Franjevačkog reda* u Rimu u kojemu su spisi o mogućnostima opcije redovnika u svezi s državnim razgraničenjima, te o samostanu u Baču, Subotici i Zemunu, o redovničkim zajednicama i kućama u Iloku, Šaregradu i drugima. - Građa iz spomenutih rimskih arhiva nije neposredno vezana za ustrojstvo nove države, nego za stanje stvoreno nakon svršetka rata, između 1918. i 1920. godine.³

Gradski arhivi u *Somboru*, negdašnjem županijskom središtu, *Subotici*, onodobnom najznačajnijem i najmnogoljudnijem gradu ne samo hrvatskom nego i južne Ugarske, te *Novom Sadu* i *Srijemskoj Mitrovici* niti posjeduju niti čuvaju u svojim fondovima kapitalnu relevantnu građu o tri spomenute presudne godine, jer je građa o stvaranju južnoslavenske državne zajednice u *Arhivu Vojvodine* u Srijemskim Karlovcima (iskreno sumnjam da je ondje sve, jer je prema tragovima dio pohranjen drugdje). - U arhivima u Kecskemétu i Pečuhu (Pécs, Baranja) samo se poneki spis nađe koji je sadržajno vezan za zbivanja.⁴

Među hrvatskim glasilima treba svakako zabilježiti i istaknuti *Neven*, koji je svoj vijek započeo godine 1894. pod uredništvom učitelja Mije *Mandića*, a izlazio je godine 1919. i 1920. kao dnevnik pod uredništvom Jose *Prčića*, Lazara *Stipića*, Stipana *Vojnić Tunića* i Jose *Lukića*. Urednici su se mijenjali, ali je usmjerenost bila nepromijenjena: borba za otejepljenje Bačke, Baranje, i Srijema od Ugarske. Nekoliko godina glasilo je izgubilo svoje značenje: počinju izlaziti *Hrvatske novine*, *Subotičke novine* i dr.⁵

O mađarskim glasilima u prekretničkim godinama o kojima se za "okruglim stolom" raspravlja treba znati da su *Bácskai napló* zabranjeni 1919. (u Subotici). Ostale su novine, koje je popisao Tibor *Kolozsi*,⁶ prestale izlaziti odlukom svojih uredništava.⁷ Razloge tomu nije teško domisliti, ako se imaju na umu žestoka nacionalistička (iredentistička ?) raspoloženja među Mađarima u Bačkoj. Od srpskih glasila treba spomenuti sljedeće: *Pančevac*, *Narodna straža*, *Sloboda*, *Bačvanin*, *Narod*, *Slobodna štampa*, *Subotički dnevnik* i dr. Korisno je pročitati gledišta beogradske *Politike* i *Letopise Matice srpske*. Pored toga su tiskana glasila pojedinih skupina srpskih građana u Novom Sadu, a spome-

nuta su već ona u Subotici. Temeljne su značajke svih srpskih novina u ono doba - "pobednička" razmišljanja novih vlastodržaca.

Brojna njemačka narodna zajednica u Bačkoj, Banatu i Baranji unatoč gospodarskoj moći nije se u prijelomnim godinama uključivala u političke igre i nadmetanja. No, potrebno je istaknuti da su se Nijemci postupno priklonili suradnji s hrvatskim žiteljima, pa je kasnije primjerice stranka Stjepana Radića imala među njemačkim žiteljima brojne pristaše.

Napisana je brojna literatura o razlozima koji su nakon 1. svjetskog rata uvjetovali promjene europskih državnih granica i oblikovanje novih država. Raspravlja se o "kaznama" Dvojne monarhije (također i Njemačke) kao i o "nagradama" sudionicima u "obračunu" s Italijom, Njemačkom i Austro-Ugarskom. Međutim, u ovoj je raspravi potrebno zabilježiti vrlo čestu zabunu koja se piše i izgovara: spominje se, naime, kako je Vojvodina priključena (ili uključena) novoj državi, uređenoj i složenoj od Slovenije, Hrvatske te Kraljevine Crne Gore i Srbije. No, novoj državi prišle su pokrajine Bačka, Baranja i Srijem. U dokumentima se ne spominje nikakva Vojvodina, jer takav naziv nije ni bio omiljen među žiteljima; bile su svježije uspomene na razdoblje *srpske* Vojvodine iz XIX. stoljeća te na ponašanje političara koji su je htjeli obnoviti (Svetozar Miletić i dr.). Poznato je također da spomenuto oblasno ime nije uvedeno ni pri preustroju Kraljevine SHS godine 1929. Banovinsko preustrojstvo zanemarilo je Vojvodinu, ali je uređena Dunavska banovina područno vrlo opsežna, po političkom ustrojstvu puno, puno "srpskija".⁸

Često se u zbivanjima od 1918. do 1920. spominju svećenici (Bl. Rajić, L. Budanović, M. Čatalinac, I. Petreš, P. Evetović, I. Evetović, I. Probojčević, F. Pijuković i dr.) i odvjetnici (Stipan Vojnić Tunić, I. Sudarević, Stj. Matijević, M. Matić i dr.), te pojedini učitelji (M. Mandić, M. Ispanović, K. Romić i dr.). Potrebno je zato upozoriti da su hrvatski žitelji u južnoj Ugarskoj bili seljaci (poljodjelci, posjednici) s malo obrazovanih ljudi. Nije bilo razloga da se bunjevačko-šokačka djeca ne školuju, ali nepovjerenje prema državnim službama priječilo je roditelje upisati djecu u škole (u kojima se učio mađarski). No, kad bi koji bački Hrvat pošao "na škole" obično je birao slobodna zanimanja i službe (svećenici, odvjetnici).⁹

O događajima u jesen 1918. napisao je izvješće Petar Pekić u knjizi *Povijest Hrvata u Vojvodini*.¹⁰ Budući da je u ono doba pisac kao mladić bio svjedokom zbivanja u Bačkoj trebalo bi mu vjerovati, no uz euforičan pristup građi koju je trebao proučiti Pekić je nevjesto, nespretno, prepričao samo ulomke svega što se događalo. Uvjeren da će demarkacijska linija Moriš, Tisa, Horgoš, Subotica, Baja, Pečuh i Barč biti i konačna državna granica između Mađarske i nove južnoslavenske državne zajednice, mladi se Pekić gorko razočarao kad je kasnije graničnom crtom prepušteno njegovo rodno mjesto Gornji sv. Ivan mađarskim vlastima. Pekić je sačuvao popis sudionika skupa koji je održan 5. studenog 1918. u domu obitelji Manojlović u Subotici. Nazočni su bili Blaško Rajić, dr. Josip Vojnić Hajduk, dr. Josip Prčić, Ilija Kujundžić, Lazar Crčić, Andrija Mazić, Gavro Čović, te Srbi: Marko Protić, Jovan Petrović, Bogdan Svirčević, R. Miladinović. Na skupu je odlučeno da postupak oko otcjepljenja krajeva južne Ugarske predvodi *Pučka kasina* (Subotica).¹¹ - Treba pripomenuti da je spomenuti skup održan nakon povratka Blaška

Rajića s povijesne sjednice Hrvatskog sabora u Zagrebu (29. listopada 1918.). U Zagrebu su ostali hrvatski izaslanici iz Bačke dr. Mirko Ivković Ivandekić i dr. Stjepan Vojnić Tunić.

Govori li se o proglasu i ustrojstvu nove južnoslavenske države zanemaruju se često činjenice da je proces povijesnih zbivanja u Baranji, a posebice u Bačkoj i Banatu, trajao od studenog 1918. do lipnja 1920. Sve do potpisa Trianonskog ugovora nije bio zajamčen smjer kojim će ići tzv. sjeverna granica nove države. Bilo je brojnih nagađanja, previše spleta i političkih igara, u kojima su se isticali srpski djelatnici Pašić, Vasa Stajić, Dušan Popović, Vitomir Kovač, Jaša Tomić i drugi.

Među imenima hrvatskih javnih djelatnika koji su bili zauzeti oko priključenja dijelova tadašnje južne Ugarske novoj državi najčešće se spominje *Blaško Rajić*. On je bio svećenik, župnik sv. Roka.¹² Obrazovao se u Subotici i Kalači. Od mladosti se odlučio za preporodna gibanja koja je započeo Ivan Antunović.¹³ Nakon smrti Paje Kujundžića (1915.) preuzeo je Bl. Rajić predvodničku ulogu među hrvatskim svećenstvom u Bačkoj. U razgovoru o njegovoj djelatnosti Rajić mi je rekao: "Uvik sam želio da naši ljudi imaju ista prava kao i drugi u Bačkoj: Nimci, Mađari..."¹⁴ Možda je zato ponekad u izjavama oblikovao dvoznačne rečenice. Budući da je Rajić rado isticao kako je Subotica i sve područje do Dunava "po nama došlo u sklop južnoslavenske države", razmatranje o postanku Kraljevine SHS ne može se obaviti bez spomena i poznavanja Rajićeva djela.¹⁵

Premda Pekić piše o suradnji bačkih Hrvata sa Zagrebom u ljeto 1918. i o tajnim sastancima u Subotici na kojima se raspravljalo o stanju u Monarhiji, te o položaju bunjevačko-šokačkih Hrvata na temelju Wilsonovih načela o "samoopredjeljenju naroda",¹⁶ valja upozoriti na *Rezoluciju nezavisnih Srba i Hrvata iz Južne Ugarske*,¹⁷ dopunjenu sastancima 2., 24. i 25. listopada 1918., kojom se priznaje *Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba* u Zagrebu potpuna i jedina "nadležnost" (kompetencija) u rješavanju pitanja Hrvata i Srba iz južne Ugarske.¹⁸ Također je vojni poraz Austro-Ugarske potaknuo i pokrenuo niz silovitih promjena u Ugarskoj (ujedinjenje *Narodne stranke rada* i *Ustavne stranke*, proglas *Socijal-demokratske stranke Ugarske*, okupljene oko Mihályja Károlyja, osnutak Mađarskoga nacionalnog vijeća, revolucija "jesenjih ruža"), ali pokrenuo je i niz sastanaka i dogovora u obiteljskom domu Albe *Malagurskog* (Subotica, Strossmayerova ul.). U nazočnosti Albe i Jose *Malagurskog*, zemljoposjednika, Stipana *Matijevića* i Jovana *Petrovića*, odvjetnika, Jose *Prčića*, odvjet. pripravnika, Vojislava *Stankovića*, ravnatelja *Hrvatske zemaljske banke*, Jose *Vojnovića Hajduka*, odvjetnika, Ivana *Vojnić Tunića*, profesora, i niza drugih, odlučeno je da se Subotica i njegovo područje otcijepi od Ugarske.¹⁹ Na skupu je također odlučeno da Blaško Rajić, župnik, pođe u Zagreb i zastupa probitke Subotice i njezinih žitelja. Rajiću je odluku priopćio V. Stanković, on ju je prihvatio i spremio se za put u Zagreb.²⁰ Nije poznat dan kada su se Radić i Rajić osobno susreli; nisam to uspio pouzdano saznati niti od Rajića za njegova života, no jamačno je to bilo u drugoj polovici mjeseca studenog 1918. Sedam godina mladi od Radića, Rajić je mogao od poznatoga i među hrvatskim seljaštvom priznatog vođe naučiti o političkom i stranačkom životu u godinama raspada Monarhije i utvrđivanja granica nove državne tvorevine i južnoslavenske zajednice.

Rajić je krenuo u Zagreb s ovlastima i iskaznicom za rad u *Narodnom vijeću*, bio je nazočan donošenju povijesnih odluka spomenutog Vijeća od 27. do 29. listopada 1918. Osim susreta sa Stjepanom Radićem, Rajić se susreo i sa Svetozarom Pribićevićem, Srdanom Budisavljevićem, Ivicom Kovačevićem, Cezarom Alačićem i nizom drugih zastupnika i političara, a odsjeo je u Nadbiskupskom dvoru kao gost dr. Antuna Bauera, nadbiskupa.²¹

Poznato je Radićevo mišljenje “o nerazumnom i nelogičkom” nazivu Vojvodina umjesto Bačka, Baranja.²² No, brojnim je našim znanstvenicima nepoznata činjenica da je Radić već krajem 1918. i 1919. godine uputio niz mladih ljudi, uglavnom slobodnih zvanja, u Bačku, gdje su se zdušno uključili u društveni rad bačkih Hrvata u Subotici, Somboru i drugim naseljima.²³

Blaško Rajić vratio se u Suboticu 2. studenog 1918. U Zagrebu su do 13. studenog ostali njegovi suradnici Mirko Ivković Ivandekić i Stipan Vojnić i jamačno su sudjelovali na zboru bačkih Hrvata i Srba u Zagrebu, u Narodnom vijeću, na kojemu je Vasa Stajić postao članom Narodnog vijeća.²⁴

Povratak Blaška Rajića u Suboticu uklopio se u burna zbivanja u gradu i na čitavom bačkom području. Naime, događaji u Budimpešti odjeknuli su u Subotici, gdje su pristasa ogranka *Nezavisne stranke* (voditelj Šime Mukić) prihvatile program M. Károlyja, a pridružile su im se pristasa *Zemaljske građanske radikalne stranke*. Uz sudionništvo pristasa *Građanske radikalne stranke* okupili su se svi 30. listopada 1918. poslije podne (u stanu Š. Mukića) te su proglasili *Mađarsko narodno vijeće* i ustrojili *Građansku stražu*.²⁵

Trebalo je hitro djelovati: 5. studenog održan je skup hrvatskih i srpskih prvaka u Subotici i ustrojena Narodna garda (s časnicima ukupno 345 momaka), 10. studenog održan je veliki narodni zbor (preko 10.000 sudionika), a mladi Gavro Čović je u velikoj povorci ponio do Gradske vijećnice hrvatski barjak i izvjesio ga ondje na visokom tornju.²⁶

Osim u Subotici organizirana su narodna vijeća u Somboru, Novom Sadu, Baji i drugim naseljima.

O ulasku srpske vojske u Bačku i zauzeću područja označenog demarkacijskom linijom ima bilježaka i opisa u dnevnim listovima i glasilima.²⁷ Budući da je srpskoj vojsci povjereni da zauzme područja do demarkacijske linije, dotadašnje mjesne vlasti u bačkim, baranjskim i banatskim naseljima dogovarale su se o suradnji pa i o predaji poslova.

Već 16. studenoga pozvani su predstavnici narodnih vijeća po Bačkoj, Banatu i Baranji da pošalju svoje izaslanike u Novi Sad na *Veliku narodnu skupštinu 25. studenog 1918*. Spomenuti Pekić naziva je “veličanstvenom skupštinom”. Održana je u prostorijama Matice srpske i ondje je kasno u noć proglašena rezolucija o otejepljenju Bačke, Banata i Baranje od Ugarske. Prema izjavi Jovana Hranilovića, odluka je trebala glasiti da se spomenute pokrajine priključuju južnoslavenskim zemljama, a Jan Hrunik, slovački izaslanik je izjavio u ime Slovača da se “*Banat, Bačka i Srijem pripajaju državi Srba, Hrvata i Slovenaca*”.²⁸ O skupštini u Novom Sadu ima različitih mišljenja,²⁹ ali učinjeno je u tekstu rezolucije golemo nasilje: *Jaša Tomić*, tajnik skupa i velikosrpski političar bez

ovlaštenja i dopuštenja predstavnika narodnih vijeća i skupštine umetnuo je riječ "Srbiji".³⁰ Skupština novosadska odredila je B. Rajića i J. Tomića da predaju odluke u Beograd.

Ulazak sprske vojske na područje označeno demarkacijskom crtom, rezolucija u Novom Sadu i govori u Beogradu 1. prosinca 1918. nisu značili okončanje postupka raskida s Ugarskom. Nije sklopljen mir sa sjevernim susjedom, a vijest o političkim igrama uznemiravale su pučanstvo. No ni ponašanje "osloboditelja" nije dopuštalo miran san žiteljima u Podunavlju.³¹ U nastojanju da se sva područja u okviru demarkacijske crte pripoje pravno novoj državi puno su učinili hrvatski intelektualci (svećenici, odvjetnici). Tako je Lajčo Budanović okupio 15. veljače 1919. u Beregu (Bački Brijeg) na dogovor nekoliko djelatnika: Blaška Rajića, Franju Pijukovića, Matiju Čatalinca, Ivana Evetovića na dogovor da u svakoj hrvatskoj općini upriliče zbor i protumače ljudima značenje svega što se događa te da se pokaže koliko ima našega svijeta na spomenutom području (protiv brojidbe koju je ponudila mađarska vlada). Zborovi su održani sljedećih dana (Gara, Čavolj, Gornji sv. Ivan, Baja) i upućeni su brzozavi u Novi Sad sa željom da ih se prosljedi u Pariz, ali "Narodna uprava (N. Sad) te odluke nije poslala".³²

U veljači 1919. pozvala je beogradska vlast bajskog župnika Lajču Budanovića da pode u Pariz na mirovnu konferenciju te brani i obrani probitke svoga naroda. Budanović nije pošao onamo, pa je umjesto njega pošao Blaško Rajić (14. ožujka 1919.). Uspješnost: Subotica je "spašena", ali je izgubljena Baja i područje oko nje (Bajski trokut). Pokušaj domoljublja da se uputi izaslanstvo Mirovnoj konferenciji u Parizu, s prijedlogom da se odredi plebiscit u Bajskom trokutu pod nadzorom države, nije uspio. Unatoč suglasnosti i dopuštenju vojnog zapovjedništva, bački veliki župan (imenovala ga je beogradska vlada) Kosta Bugarski je zabranio plebiscit.³³

Bilo je brojnih pokušaja prikazati gibanja u Subotici (i drugdje na području Bačke) kao "napredno", "revolucionarno", "radničko" gibanje.³⁴ Međutim, koliko sam mogao skupiti podataka u obitelji te iz dnevnog tiska,³⁵ čini se da je doduše bilo radnika koji su sudjelovali u nemirima, ali u svemu prevladava borbenost mađarske iredente (ili revanšizma?). U ovom prilogu valja upozoriti na činjenicu da je hrvatska stranka (Bunjevačko-šokačka), utemeljena 15. rujna 1920., održala svoj veliki zbor (5000 ljudi) 10. listopada 1920., na kojem su sudionici tražili *autonomiju Bačke, Baranje i Banata* ili, kako su neki kasnije govorili, Vojvodine.³⁶ Dogodilo se to 3-4 mjeseca nakon potpisanog Trianona.

Bački Hrvati su u razdoblju od 1918. do 1920., u godinama stvaranja novih državnih granica, nastojali svoju potrebu za očuvanjem narodnog identiteta uklopiti u političke igre.

Zusammenfassung

Kroaten aus den südongarischen Gebieten in den Jahren 1918 bis 1920

Nach einer kurzgefaßten Darstellung der Geschehnisse auf den Gebieten des ehemaligen Südongarns in den Jahren von 1918 bis 1920 kann man die Schlußfolgerung ziehen, daß die Kroaten in der Batschka und der Baranya nach dem Zerfall der Dualmonarchie entschieden, sich dem neuen südslawischen Staat anzuschließen. Neben Stjepan Radić haben Lajčo Budanović, Blaško Rajić, Martin Matić, Stipan Vojnić Tunić, Mijo Mandić, Fabijan Malagurski u. a. deren Beitrag zur Verwirklichung solch einer Idee geleistet. Jaša Tomić, als Schriftführer der Versammlung, die über den Beitritt entschied,

hat jedoch ohne Einwilligung (und ohne Wissen) der übrigen Teilnehmer in die Urkunde eingefügt, daß sich die erwähnten Gebiete "Serbien anschließen". Die Grenze des neuen Staates zu Ungarn wurde durch den Trianoner Friedensvertrag (4. Juni 1920) festgelegt. Im September des angeführten Jahres wurde jedoch die "Bunjevačko-šokačka partei" gegründet und organisiert (am 15. September), deren Mitglieder wünschen und trachten, ihr das Nationalmerkmal - kroatische - beizufügen. Im Oktober desselben Jahres, nach grobem Verhalten der serbischen Armee und der Machtführer, wurde die Autonomie der Batschka, Baranya und des Banats (der sgn. Vojvodina) immer lauter gefordert.

Sažetak

Iz sažetoga prikaza zbivanja na području bivše južne Ugarske u godinama od 1918. do 1920. može se zaključiti da su se Hrvati u Bačkoj i Baranji poslije raspada dvojne Monarhije odlučili priključiti novoj južnoslavenskoj državi. Uz Stjepana Radića svoj su prilog ostvarenju takve ideje dali Lajčo Budanović, Blaško Rajić, Martin Matić, Stipan Vojnić Tunić, Mijo Mandić, Fabijan Malagurski i dr. Jaša Tomić, zapisničar skupštine koja je odlučivala o pristupu, naveo je u dokumentu bez pristanka (i bez znanja) ostalih sudionika da se spomenuti predjeli „priključuju Srbiji”. Granica nove države prema Mađarskoj ustanovljena je mirovnim ugovorom u Trianonu (4. lipnja 1920.). U rujnu spomenute godine utemeljena je i ustrojena „Bunjevačko-šokačka stranka” (15. rujna), čiji su članovi željeli i nastojali da joj dodaju nacionalno obilježje - hrvatska. U listopadu iste godine, poslije surovih postupaka srpske vojske i njezinih zapovjednika, sve se glasnije zahtijevala autonomija Bačke, Baranje i Banata (tzv. Vojvodine).

Bilješke

---

¹ Dok pišem svoj prilog (svibanj 1992.) većina je spomenutih već umrla. No, dio je Budanovićeve ostavštine sačuvan, ali nije uređena, popisana i proučena. Pohranjena je u župnoj kući u Subotici (Harambašićeva 7). Nažalost, Rajićeve bilješke su negdje zametnute (bojim se reći - uništene?!) premda ima još živih nećaka. Naime, nakon ulaska mađarskih osvajačkih postrojbi u Suboticu (1941.) Rajić je osobno bio izvrgnut tjelesnim i psihičkim neugodnostima pa je najbliža rodbina (nećaci) sklonila sve što je bilo na koji način pripadalo uhićeniku i "državnom neprijatelju".

² Završni spis o osnutku Apostolske administrature u Bačkoj (izravno podložnoj Sv. Stolic) objelodanio je papinski nuncij u Beogradu Hermengildo Pellegrietti - 10. veljače 1923. - Arhiv Nuncijature, Beograd, Jg. I. 1923., te *Litterare circ.* Ordinarija u Subotici.

³ Primjerice: *Decretum incorporationis et Bač provinciae Croatiae cum jere optionis I F Rn rpo hac vel illa Provincia (...), Usp. A. SEKULIĆ, Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici, Split, 1978., 101, br. 562.*

⁴ Usp. Ante Sekulić, Bački Hrvati, HAZU, Zagreb, 1991., 477-478.

⁵ Isto djelo, 490-492.

⁶ Tibor KOLOZSI, Szabadkai sajtó (1919.-1945.) / Subotičko novinstvo (1919.-1945.)/. Szabadka (Subotica), 1973.

⁷ Primjerice: *Neue Heimatblätter* (Budapest), *Neues Sonntagsblatt* (Budapest); u knjizi Paul *Flach*, Goldene Batschka. München, 1953., zatim brojna mjesna glasila u Odžacima, Filipovu, Vršcu, Beloj Crkvi, Bačkoj Palanci i dr.

⁸ U spisima (primjerice *Rezolucija*; 2. listopada 1918.) žitelji se imenuju narodnim imenima *Hrvatii* i *Srbi* iz Južne Ugarske. Literatura: F. *Šišić*, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Zagreb, 1920. - Bogdan *Krizman*, Zapisnici Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS u Zagrebu. Starine, knj. 48. Zagreb, 1958. i dr.

⁹ A. SEKULIĆ, nav. dj., ondje.

¹⁰ Petar PEKIĆ, Povijest Hrvata u Vojvodini (...). Zagreb, 1930.

¹¹ Nav. dj., 210.

¹² Ante SEKULIĆ, Na raskrižuju svjetova. Danica 1971., 51-57. - ISTI, Književnost bačkih Hrvata, Zagreb 1970., 56-61. - ISTI, Bački Hrvati. Zagreb, 1991. - ISTI, Prilog istraživanju društvenog života bačkih Hrvata od 1919. do 1928. Radovi, vol. 23. Zagreb, 1990., 189-207.

¹³ Matija EVETOVIĆ, Život i rad biskupa Ivana Antunovića, narodnog preporoditelja. Subotica, 1935.

¹⁴ Vlastite bilješke iz godine 1948. (u Subotici, u župnom dvoru). Rajić je u to doba već ozbiljno bolestan, ali uporan u radu. Za svakog susreta s njim bilježio sam zanimljiva razmišljanja, njegove prosudbe i poglede u budućnost. Pokazivao mi je svoje radove i bilješke. Nažalost, ne znam gdje su se "izgubile". Poznanstvo i moja osobna suradnja s Rajićem započela je na temelju obiteljskih veza u vrijeme mojih srednjoškolskih dana.

¹⁵ Usp. A. SEKULIĆ, Jedna kasna subotička jesen. Sub. Danica, 1971., 51-53.

¹⁶ Petar PEKIĆ, Povijest oslobođenja Vojvodine. Subotica, 1939., 96.

¹⁷ Ferdo ŠIŠIĆ, Dokumenta o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb, 1920., 168. - Dragoljub JANKOVIĆ - Bogdan KRIZMAN, Građa o stvaranju jugoslavenske države. Beograd, 1964., 325-326.

¹⁸ Mirko GRILICA - Geza VAŠ, Subotica u Jugoslaviji. *Pro memorija*, glasilo, br. 7, 3-5.

¹⁹ P. PEKIĆ, nav. dj., 162-163. - Joso ŠOKČIĆ, Subotica pre i posle oslobođenja. Subotica, 1934., 89.

²⁰ A. SEKULIĆ, Prilog istraživanju (...), 195.

²¹ Nav. dj., 196. - P. PEKIĆ, nav. dj., 165-166.

²² Temeljni nauk ili program Hrvatske republikanske stranke (GRSS) - tekst prema knjizi I. MUŽIĆ, Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb, 1988., 322.

²³ Među mladim intelektualcima bili su Mihovil *Katanec*, Ladislav *Vlašić*, Vinko *Žganec*, Stjepan *Grabić*, Dragan *Mrljak*, Miroslav *Madžgon* i brojni drugi.

²⁴ Arpad LEBL, Politički lik Vase Stajića, Novi Sad, 1963., 282, 292.

²⁵ *Bácskai hirlap*, 23. listopada, 2. studenog 1918.

- ²⁶ Prema osobnom kazivanju barjak je izvezla Mara Malagurski, mlada djevojka iz vrlo ugledne hrvatske subotičke obitelji. No kasnije se spomenuta osoba udala i dodala svom obiteljskom imenu drugo: -ordević.
- ²⁷ *Neven, Sloboda, Pančeva, Bácskai hirlap* i dr.
- ²⁸ A. SEKULIĆ, Prilog istraživanju (...), 201-202.
- ²⁹ Milan PETROVIĆ, Beograd ili Zagreb. Letopis Matice srpske, knj. 367, 195-207. Novi Sad.
- ³⁰ P. PEKIĆ, Povijest oslobođenja (...), 314-318.
- ³¹ Usp. Aleksa IVIĆ, Da li republika ili dinastija Karadorđevića? Zagreb, 1918. (tekst u cjelini!)
- ³² P. PEKIĆ, Povijest Hrvata (...), 234.
- ³³ A. SEKULIĆ, Prilog istraživanju (...), 203.
- ³⁴ Milan DUBAJIĆ, Radnički pokret (...), Subotica, 1966.
- ³⁵ Neven, XXXII (1919), br. 43, 25. veljače 1919. Naslov: Demonstracija peštanske vlade s poštarima i gvozdenjacima (=željezničarima).
- ³⁶ Neven, XXXII (1920) od 10. listopada 1920. - Usp. P. PEKIĆ, nav. dj., 241.